

Agnieszka Będkowska-Kopczyk

Prostorsko dojevanje mentalnih dogodkov v luči slovenskih glagolsko-samostalniških konstrukcij

1 Uvod

Prispevek predstavlja kognitivno raziskavo štirih tipov glagolsko-samostalniških konstrukcij z abstraktnimi samostalniki *depresija*, *otopelost*, *melanholija*, *evforija* in *ekstaza* ter predložno vezavo (*v* + abstraktni samostalnik v tožilniku ali *iz* + samostalnik v rodilniku):

- (1) V_[METAF.] + Prep. *v* + N_[ABSTR.] (npr. *pasti v depresijo*)
- (2) V_[METAF.] + N_[+HUM/ABSTR.] + Prep. *v* + N_[ABSTR.] (npr. *spraviti koga v depresijo*)
- (3) V_[METAF.] + Prep. *iz* + N_[ABSTR.] (npr. *izvleči se iz depresije*)
- (4) V_[METAF.] + N_[+HUM/ABSTR.] + Prep. *iz* + N_[ABSTR.] (npr. *izvleči koga iz depresije*)

Samostalniške sestavine v teh konstrukcijah lahko izražajo različne vrste notranjih stanj, na primer: bolezensko duševno stanje (*depresija*, *melanholija* in *evforija*) ali nebolezensko duševno stanje (*otopelost*, *melanholija* in *ekstaza*); nekatere od teh sestavin se nanašajo tudi na čustveno stanje (npr. *depresija*, *ekstaza*, *otopelost*).¹ Zavoljo pomena samostalnika izražajo torej navedene

1 Na osnovi razlag teh samostalnikov v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ) je moč sklepati, da so meje med posameznimi vrstami stanj zabrisane, kar je lahko dokaz dejstva, da se med doživljanjem teh stanj lahko prepletajo različne mentalne izkušnje. *Depresija* in *melanholija* sta definirani kot 'bolezensko duševno stanje'. *Evforija* (označena s kvalifikatorjem »med.«) je definirana kot 'bolnikovo pretirano dobro počutje in razpoloženje'. *Depresija* in *evforija* poimenujeta tudi čustveno stanje (gl. *depresija*₂; 'pottrost, pobitost' in primer z besedo *evforija*, označen kot ekspr., *umetnikova evforija po končanem delu*). *Melanholija* je kategorizirana kot 'duševno stanje, značilno za človeka melanholičnega temperamenta' (npr. *obšla ga je melanholija*). *Otopelost* ('stanje otopelega človeka') nastopa, ko človek postane 'manj občutljiv za zunanje dražljaje' ali izgubi 'voljo, zanimanje za kaj'. Zato lahko govorimo tako o občutku fizične otopelosti kot o duševni in čustveni otopelosti. *Ekstaza* je v SSKJ kategorizirana kot »duševno stanje« in hkrati, s kvalifikatorjem ekspr., kot 'veliko navdušenje, zanos, prevzetost'. Komentar zahteva tudi sam izraz »duševno stanje«. SSKJ definira pridevnik *duševen* kot 'nanašajoč se na *duša*₂'. *Duša*₂ pa je definirana kot 'čustveno-moralna stran človeka' in 'nanašajoč se na umsko dejavnost'. Na osnovi te definicije, lahko sklepamo, da izraz »duševno stanje« zajema tako čustveno izkušnjo kot kognitivne procese (ne zajema pa čutnega zaznavanja).

konstrukcije različne vrste mentalnih dogodkov.² Pomensko-skladenjske lastnosti glagolske sestavine določajo med drugim časovni okvir oz. faznost mentalnega dogodka. Poleg tega predpostavljam, da pomen glagola ni semantično izpraznjen, temveč je metaforično razširjen (npr. *pasti v pasti v brezno* → *padla je v depresijo*). Predlog izraža prostorske odnose, sklon, v katerem nastopa samostalnik (tožilnik ali roditelj), skupaj s pomenom glagola in predloga pa izraža dejstvo, da se dogodek dojema kot dinamičen, in sicer kot sprememba stanja.³

Vse sestavine so v posameznih konstrukcijskih tipih med seboj konceptualno povezane in zrcalijo prostorsko dojetje mentalnih dogodkov. Po Lakoffu in Johnsonu (1999) ter Turnerju (2000) predpostavljam, da gre pri teh konstrukcijah za metaforični prenos SPREMEMBA STANJA JE SPREMEMBA LOKACIJE (OZ. GIBANJE IZ ENEGA OMEJENEGA PROSTORA V DRUGEGA), ki je povezan z metaforo STANJA SO LOKACIJE (OZ. OMEJENI PROSTORI). Jezikovne konstrukcije, ki so izvedbe konstrukcijskih tipov (2) in (4), vsebujejo kavzativni glagol, zato zrcalijo metaforičen prenos VZROČNOST JE PRISILNO GIBANJE IZ ENEGA OMEJENEGA PROSTORA V DRUGEGA.

Namen raziskave je na osnovi navedenih konstrukcijskih tipov predstaviti prostorske metaforične prenose, ki motivirajo dojetje spremembe navedenih stanj, in dokazati, da obstaja povezava med prostorsko motivacijo spremembe in dojetja le-te kot hotenega ali nehotenega dogodka. Predstavim tudi razlike v dojetju posameznih stanj pri upoštevanju še drugih metaforičnih prenosov, ki skupaj z zgoraj navedenimi prostorskimi metaforami motivirajo analizirane konstrukcije.

Raziskavo opiram na podatke v SSKJ, ki jih dopolnjuje analiza korpusnega gradiva (Gigafida). Med obravnavanimi zgledi (oz. jezikovnimi izvedbami zgoraj navedenih konstrukcijskih tipov) najdemo tako frazeološke termine (npr. *(za)pasti v depresijo*)⁴ kot bolj ali manj ustaljene besedne zveze (npr. *(za)pasti v melanholijo* ali *ponesti v evforijo*)⁵.

2 Mentalne dogodke definiram kot notranja doživetja človeka, ki se neposredno navezujejo na njegovo čutno, čustveno ali intelektualno izkušnjo, gl. dalje.

3 Za razliko od tožilnika in roditelja statične dogodke lahko s samostalniškimi poimenovanji stanj izraža predlog *v* + samostalnik v mestniku (*biti v depresiji*), vendar statičnih konstrukcij z mestnikom v tem članku ne obravnavam.

4 Frazeološke termine v slovenskem jezikoslovju obravnava M. Jemec Tomazin (2010) in A. Žele (2012: 99–114).

5 Zaradi frazeoloških sprememb je včasih težko presojati, ali je določena enota že ali še ne popolnoma ustaljena v jeziku (gl. Jakop 2013). Na primer v Gigafidi ima enota *pasti v melanholijo* samo tri konkordance, *zapasti v melanholijo* jih ima devet.

Tovrstne zveze se v slovanskem in germanskem jezikoslovju obravnavajo ali kot skladijske ali kot frazeološke enote, zato obstaja zanje glede na pristop več terminov.⁶ Glede na dejstvo, da imajo te zveze metaforično motivacijo in so v jeziku ustaljene, jih štejem med kolokacije⁷ (prim. Burger 2007: 56). Pri vseh obravnavanih zgledih raziskujem tako njihovo leksikalno (oz. pomensko) kot slovnično (oz. skladijsko) funkcijo. Z drugimi besedami, v tej raziskavi združujem kognitivno pomensko analizo s skladijsko.

2 Teoretična izhodišča

2.1 Mentalni dogodki

Mentalne dogodke, torej notranja doživetja človeka, je mogoče povezati z izkušenjskim področjem (ang. domain of experience oz. experiential domain), ki ga E. Verhoeven (2007: 1) definira na naslednji način:

The domain of experience [...] covers more specific types of experiences that are ultimately related to the processing of inner and outer stimuli by the human (and animal) nervous system and other related systems. More specifically, this concerns (the faculty of) sensual perception, bodily sensations and feelings, cognitive processes, as well as emotional reactions.⁸

Na jezikovni ravni tovrstne dogodke izražajo v prvi vrsti mentalni glagoli (ang. mental verbs, experiential verbs, psychological verbs), ki jim jezikoslovci posvečajo pozornost že od 50. let prejšnjega stoletja.⁹ Za te glagole je značilno, da vključujejo udeležensko vlogo nosilca stanja (ang. experiencer

6 Npr. glagolski frazemi (Kržišnik 1994), glagolsko-samostalniške kolokacije (Žele 2012, nem. *Substantiv-Verb Kollokationen*, gl. Burger 2007: 55), glagolsko-samostalniške stalne besedne zveze (polj. *zwroty werbo-nominalne*, Jedrzejko 2002, prim. pregled terminologije v Jedrzejko 2002: 20–21).

7 V nadaljevanju torej sinonimno uporabljam izraza »glagolsko-samostalniška konstrukcija« in »glagolsko-samostalniška kolokacija«. Opozoriti pa velja, da se znotraj obravnavanih kolokacij nahajajo tudi enote, ki jih slovenska frazeologija opredeljuje kot minimalne frazeme (Kržišnik 1994, Babič 2008). Gre za stalne, torej frazeološke, glagolsko-predložne zveze tipa: *pasti v kaj, priti v kaj, spraviti v kaj*.

8 Čeprav je ta opredelitev izkušenjske domene dokaj široka (saj zajema pet različnih vrst izkušenj), »bolezenska duševna stanja« vanjo niso vključena.

9 Termin »mentalni glagoli« v slovenskem jezikoslovju uporablja mdr. Andreja Žele (2014: 10). Razume jih kot glagole razumskih in duševnih dejavnosti in stanj (avtorica uporablja tudi termin »glagoli razumsko-duševnih dejavnosti«). William Croft (1993: 55) v kategorijo mentalnih glagolov uvršča glagole čutnega zaznavanja, čustev in kognitivnih procesov. Drugi avtorji mednje uvrščajo tudi glagole hotenja in glagole telesnih občutkov (npr. Verhoeven 2007).

– dobesedno: doživljajoči, ki je izražen bodisi kot osebek, npr. pri glagolih *ljubiti*, *jeziti se*, bodisi kot predmet, pri kavzativnih glagolih, npr. *jeziti koga*). V vsakem naravnem jeziku je mogoče mentalne dogodke izraziti tudi s pomočjo analitičnih oz. opisnih jezikovnih enot, ki jih Verhoevenova (2007, zlasti na str. 37–38) imenuje izkušenske konstrukcije (ang. *experiential constructions*). Med tovrstne konstrukcije spadajo konstrukcije, ki so predmet pričujoče raziskave, kajti tudi v njih je nosilec stanja (oz. spremembe stanja) lahko izražen v osebk, kot npr. v *pasti v depresijo*, *izvleči se iz depresije*, ali v predmetu, kot npr. v *spraviti koga v depresijo*, *izvleči koga iz depresije*.

2.2 Združeni pomensko-skladenjski pristop k obravnavi glagolsko-samostalniških kolokacij

Raziskava sledi predpostavki, da sta pomen vsake jezikovne konstrukcije in njena skladenjska zgradba nerazdružljivo povezana, ker je vsaka jezikovna enota konvencionalna povezava med obliko in pomenom (gl. Langacker 2008, Goldberg 1995, 2006). Združeni leksikalno-skladenjski pristop k obravnavi jezikovnih konstrukcij zagovarja tudi Anna Wierzbicka, ki je že l. 1979 v članku *Ethno-Syntax and the Philosophy of Grammar* predstavila koncept etnoskladnje. Ta koncept je povezan z dejstvom, da ima vsaka slovnična konstrukcija v naravnem jeziku svoj pomen, ki zrcali kulturnospecifično dojemanje sveta (gl. tudi Wierzbicka 1988, zlasti str. 12–15).¹⁰

Navedeni predpostavki sledijo raziskave glagolsko-samostalniških konstrukcij, ki jih na področju poljščine izvaja Ewa Jędrzejko. Avtorica je določila šest tipov konstrukcij s sestavljenim povedkom, in sicer 1) zveze s primarnimi glagoli, 2) z modalnimi 3) s faznimi 4) z generičnimi (oz. uvrščevalnimi), 5) z glagoli, ki imajo metaforični prenos in tvorijo kolokacije, ter 6) s specializiranimi glagoli, ki tvorijo stalne besedne zveze (Jędrzejko 2002: 84–89). Avtorica zagovarja tezo, da ima v zadnjih dveh tipih verbalna sestavina poleg skladenjskih lastnosti tudi pomensko vrednost. Njihov celostni pomen je pogojen tako z jezikovnimi mehanizmi kot tudi s spoznavnimi in kulturnimi procesi, zato za njihovo preučevanje avtorica predlaga integrirani skladenjsko-kulturno-kognitivni pristop. V svojih analizah nadgrajuje spoznanja generativne in pomenske skladnje z opisom konceptualne motivacije (z metaforično vred) teh jezikovnih enot in se ob tem sklicuje na spoznanja kognitivnega jezikoslovja (Jędrzejko 2002: 63–64). Gradivo, ki ga obravnavam v tem članku sodi v peti tip.

¹⁰ O podobnostih in razlikah med Wierzbickinim (1988) in kognitivnim oz. konstrukcijskim pristopom glej Goldberg (1995: 224).

2.3 Metaforične osnove glagolsko-samostalniških kolokacij

Kot je navedeno v uvodu, obravnavane konstrukcije temeljijo na prostorskih metaforah. Medpodročne preslikave iz prostorske domene v izkušensko pojasnjujejo med drugim Leonard Talmy (1985, 2000) ter George Lakoff in Mark Johnson (1999). Prvi je že l. 1985 opozoril na analogijo med gibanjem v prostoru in spremembo stanja (gl. Talmy 2000: 238). Za opis dogodkov, povezanih z gibanjem, Talmy uporablja termin »motion event«, ki označuje tako »motion« (gibanje) kot »stationariness« (mirovanje). Za opis abstraktnih dogodkov v izkušenski domeni avtor uporablja termin »change of state event«¹¹ (dogodek spremembe stanja), ki (po analogiji z gibanjem) označuje tako »state change« (spremembo stanja) (npr. *pasti v depresijo*) kot »stasis« (obstajanje stanja) (npr. *biti v depresiji*).¹²

Lakoff in Johnson (1999: 179) nadaljujeta Talmyjevo razmišljanje in definirata t. i. LOKALISTIČNO METAFORO STRUKTURE DOGODKA (ang. THE LOCATION EVENT-STRUCTURE METAPHOR), ki zrcali prenos iz izhodiščne domene gibanja v prostoru v ciljno domeno abstraktnih dogodkov. Gre za metaforo s številnimi med seboj konceptualno povezanimi podrejenimi metaforami, med katere spadajo npr: STANJA SO LOKACIJE (OMEJENI PROSTORI) in SPREMEMBA STANJA JE SPREMEMBA LOKACIJE (OZ. DOBESEDNO: SPREMEMBA (STANJA) JE GIBANJE IZ ENEGA OMEJENEGA PROSTORA V DRUGEGA), VZROČNOST JE PRISILNO GIBANJE IZ ENEGA OMEJENEGA PROSTORA V DRUGEGA (zadnja je še povezana z metaforo VZROK JE SILA).

V slovenskem jezikoslovju je na prostorsko dojetanje stanj in njihovih sprememb že l. 1957 opozoril Anton Bajec, in sicer ob obravnavi pomenov predloga *v* (Bajec 1957: 116): »Prvotno krajevna je tudi raba, ki kaže spremembo. Ker je vsako spreminjanje neke vrste gibanje, je razumljivo, da se pri tem rabi akuzativ.« Med zgledi je navedel primer glagolsko-samostalniške kolokacije *spraviti v zadrego*. Nato je nadaljeval (prav tam): »Najširše polje se odpira krajevni rabi po prenosu v abstraktnost.« Tej trditvi sledita zgleda s samostalnikom stanja v mestniku (o katerem je prej pisal, da izraža mirovanje, prav tam), in sicer: *srce se je vnelo v ljubezni; v jezi sva si* (Bajec 1957: 117).

11 Naj opozorimo, da pojem »state« (stanje) avtor razume zelo široko, in sicer tako za fizično stanje (narave, človeka) kot duševno stanje človeka.

12 Na primeru angleščine Talmy (2000: 238) določa tri tipe jezikovnih konstrukcij, ki zrcalijo analogijo med gibanjem in stanjem. Aplikacijo in razširitev njegovega pristopa na gradivo slovenskega jezika je natančno predstavljena v Będkowska-Kopczyk (2013, gl. zlasti str. 231–238).

2.4 Scenarij mentalnih dogodkov

Iz izkušnje vemo, da ima vsak dogodek udeležence in scenarij, ki ga soustvarjajo drugi dogodki, npr. začetek, potek in konec (Lakoff 1987: 285–286). Kognitivni psihologi in jezikoslovci so na osnovi analiz jezikovnih izrazov s poimenovanji čustev opredelili t. i. scenarij čustev (ang. emotion scenario), ki vsebuje tri vzročno-posledično povezane dogodke: začetek čustva, čustvo samo in fiziološke oz. vedenjske posledice čustva (Kövecses 2000, gl. pregled literature na temo scenarijev čustev v Będkowska-Kopczyk 2012). Kognitivne analize predložitnih zvez z različnimi samostalniškimi poimenovanji čustev (npr. za ruščino Mostovaja 1998, za poljščino in slovenščino Będkowska-Kopczk 2009 in 2011) so že dokazale, da imajo posamezni dogodki v scenariju čustev tudi prostorske temelje. Analiza v naslednjem poglavju ta spoznanja dopolnjuje.

3 Analiza¹³

3.1 Začetek stanja

- (1) $V_{[METAF.]} + Prep. v + N_{[ABSTR]}$
- v *depresijo*: *padati* (71),¹⁴ *pasti* (485), *zapasti* (317), *zdrsniti* (18), *toniti* (16), *potoniti* (9), *pogrezati se* (4), *pogrezniti se* (12);
 - v *otopelost*: *padati* (1), *pasti* (3), *zapasti* (9), *pogrezniti se* (2), *zaiti* (1);
 - v *melanholijo*: *padati* (1), *pasti* (2), *zapasti* (9), *toniti* (1), *utoniti* (1), *potoniti* (1), *potopiti se* (1), *zabresti* (2), *zavoziti* (1), *zaiti* (1);
 - v *evforijo*: *padati* (9), *pasti* (46), *zapasti* (16);
 - v *ekstazo*: *padati* (22), *pasti* (35), *zapasti* (1), *stopiti* (4), *poleteti* (1).
- (2) $V_{[METAF.]} + N_{[+HUM/ABSTR]} + Prep. v + N_{[ABSTR]}$
- v *depresijo koga*: *spraviti* (46), *spravljati* (37), *pehati* (4), *pahniti* (83), *potisniti* (14), *peljati* (6), *voditi* (80);
 - v *otopelost koga*: *popeljati* (1), *voditi* (8);
 - v *melanholijo koga*: *spraviti* (2), *spravljati* (2), *pahniti* (2), *pripeljati* (2), *potopiti* (1);
 - v *evforijo koga*: *spraviti* (28), *spravljati* (5), *pahniti* (8), *ponesti* (2);
 - v *ekstazo koga*: *spravljati* (61), *spraviti* (88), *popeljati* (42), *zapeljati* (4), *poslati* (2).

13 Pričujoča analiza seveda ne prikazuje izčrpnega scenarija obravnavanih stanj, saj zajema le izbrani del metaforičnih konstrukcij.

14 V oklepajih je navedeno število v korpusu Gigafida najdenih konkordanc.

Na osnovi navedenih zgledov lahko ugotovimo, da je začetek stanja izražen z glagoli, ki v fizični domeni izražajo ali samopremikanje (prvi konstrukcijski tip) ali povzročeno premikanje (drugi, kavzativni tip). V vseh zgledih zveza s predlogom *v* + samostalnik stanja v tožilniku izraža, da se določeno stanje dojema kot abstraktni cilj premikanja, torej lokacijo, ki ima obliko tridimenzionalnega prostora. V prvem konstrukcijskem tipu se ob vseh samostalnikih, ki poimenujejo stanja, pojavlja glagol *padati* (in njegove dovršne oblike *pasti*, *zapasti*), ki ga v teh kolokacijah lahko definiramo kot ‘zaradi izgube ravnotežja, opore prihajati z višjega mesta navzdol zaradi lastne teže’.¹⁵ Podoben pomen ima glagol z morfemom *se*: *pogrezati se* (‘pomikati se v navpični smeri navzdol’), ki se pojavlja ob samostalnikih *depresija* in *otopelost* in *zdrsniti* (‘drseč se spustiti, pasti’) v *zdrsniti v depresijo*. Ob samostalnikih *depresija* in *melanholija* nastopa tudi glagol *toniti* in njegovi dovršniki, ki se v fizičnem prostoru nanašajo na izginjanje pod (vodno) gladino, kar je dokaz še enega metaforičnega prenosa, kajti obe stanji se dojemata kot posoda s tekočino. Vsi naštetih glagoli poleg gibanja, ki ga lahko definiramo kot ‘nenadzorovano premikanje navzdol’, izražajo gibanje, ki je neodvisno od volje osebe (objekta), ki se premika. Na tej podlagi lahko sklepamo, da obravnavani zgledi izražajo, da se začetek stanja dojema kot dogodek, ki ni odvisen od volje doživljajočega. Drugačno sliko predstavljajo glagoli *zaiti* (v *otopelost*, *melanholijo*), *zabresti*, *zavoziti* (v *melanholijo*) in *stopiti*, *poleteti* (v *ekstazo*), ki v fizičnem prostoru izražajo gibanje, katerega povzročitelj je premikajoči se človek. Kolokacije s temi glagoli zrcalijo dejstvo, da se začetek stanja dojema kot dogodek, ki ga povzroča sam doživljajoči (tovrstni zgledi so v Gigafidi vendarle redkejši).

V drugem konstrukcijskem tipu ob vseh obravnavanih samostalnikih – razen ob *otopelost* – nastopa kavzativni glagol *spraviti* (in njegova nedovršna oblika), ki v fizičnem prostoru pomeni ‘navadno s prizadevanjem narediti, doseči, da kdo ali kaj pride, na kako mesto’ (in v prenesenem pomenu, ki ga navaja SSKJ: ‘da pride iz kakega stanja, v kako stanje’). Poleg njega nastopajo glagoli, ki pomenijo ‘s silo spravljati kam’, torej *pehati*, *potiskati* (in/ali njuni dovršni obliki) in *ponesti* v zvezi z *evforijo*. Pojavljajo se glagoli, ki v fizični domeni pomenijo povzročeno premikanje človeka/objekta po površini, kot so *voditi* (v *depresijo*, *otopelost*), *peljati* in njegovi dovršniki (v *depresijo*, *otopelost*, *melanholijo*, *ekstazo*). Samostalnik *melanholija* se enkrat pojavlja z glagolom, ki izraža povzročeno premikanje človeka/objekta pod vodo (*potopiti*), *ekstaza* pa z glagolom *poslati*, ki v fizični domeni izraža ‘povzročeno premikanje kam, navadno z določenim naročilom’. Lahko torej sklepamo, da

15 Razlage pomenov glagolov so prirejene po njihovih definicijah v SSKJ.

konstrukcijski tip s kavzativnimi glagoli, ki v fizični domeni izražajo prisilno oz. povzročeno premikanje, zrcali dejstvo, da se abstraktni dogodek začetka stanja tudi dojema kot prisilni dogodek oz. kot dogodek, ki je povzročen s strani zunanjega dejavnika, torej neodvisno od volje doživljajočega.

3.2 Konec stanja

- (3) V_[METAF.] + Prep. *iz* + N_[ABSTR]
- *iz depresije: se izvleči* (14), *se izkopati* (11), *se potegniti* (1), *se izviti* (2);
 - *iz otopelosti: se izvleči* (1), *se iztrgati* (1), *se prebuditi* (7), *se predramiti* (3);
 - *iz melanholije: se izvleči* (1), *se zbuditi* (1);
 - *iz evforije: priti* (1), *iti ven* (1);
 - *iz ekstaze: se zbuditi* (1), *se vrniti* (1).
- (4) V_[METAF.] + N_[+HUM/ABSTR] + Prep. *iz* + N_[ABSTR]
- *iz depresijo koga: izvleči* (9), *potegniti* (12), *spraviti* (12), *izkopati* (3), *predramiti* (1);
 - *iz otopelosti koga: iztrgati* (6), *povleči* (2), *zdramiti* (16), *predramiti* (14), *prebuditi* (26);
 - *iz melanholije koga: dvigati* (2), *spraviti* (2), *potegniti* (1);
 - *iz evforije koga: (0)*;
 - *iz ekstaze koga: (0)*.

Tudi konec stanja ima slikovito prostorsko predstavo. Ponovno je izražen z glagoli, ki v fizični domeni izražajo ali samopremikanje (v tretjem konstrukcijskem tipu so to v večini glagoli z morfemom *se*) ali povzročeno premikanje (primeri s kavzativnimi glagoli). Ker v vseh zgledih nastopa zveza s predlogom *iz* + samostalnik v roditelju, ugotovimo, da se stanje dojema kot abstraktna lokacija, ki je tridimenzionalni vir premikanja. Takšno konceptualizacijo stanja dodatno potrjuje še predpona *iz-*, ki nastopa v glagolskih sestavljenkah tipa *izvleči (se)*, *izkopati (se)*, *iztrgati (se)*, *izviti (se)* pa glagol *potegniti se*. Lahko sklepamo, da v fizični domeni ti glagoli izražajo 'spravljanje ene stvari iz notranjosti druge stvari z uporabo sile'. Med glagole gibanja v tretjem konstrukcijskem tipu spadajo še: *vrniti se*, *priti* in *iti ven*. Vsi naštetih glagoli izražajo samopremikanje (prim. pomen morfema *se* v Žele 2012: 218), ki je sproženo s strani premikajočega se človeka (torej v skladu z njegovo voljo) in/ali z uporabo njegove notranje sile. V tretjem konstrukcijskem tipu se nahajajo tudi zgledi z glagoli s *se*, ki izražajo samoprehajanje iz

spečega stanja v budno (npr. *prebuditi se, predramiti se iz otopelosti; zbuditi se iz ekstaze, iz melanholije*). Čeprav ti glagoli v fizičnem prostoru ne izražajo premikanja, na osnovi njihove predpanske zgradbe in sosedstva predložne zveze *iz +* rodilnik, lahko trdimo, da izražajo metaforičen prehod iz enega stanja v drugo. Poleg tega te konstrukcije pomenijo hkrati, da se abstraktno stanje človeka metaforično dojema kot spanec. Lahko torej povzamemo, da tretji konstrukcijski tip izraža konec stanja, ki se dojema kot delovanje doživljajočega, ki je sproženo z uporabo njegove notranje sile (kolokacije z *izvleči se, izkopati se, iztrgati se, izviti se, potegniti se*), ali kot delovanje, ki je v skladu z njegovo voljo (kolokacije z *vrniti se, priti, iti ven*), ali pa, ne nazadnje, kot dogodek, ki se dogaja sam od sebe (kolokacije s *prebuditi se, predramiti, zbuditi se*).

Tako se glagoli, ki v fizični domeni pomenijo spravljanje ene stvari iz notranjosti druge z uporabo sile, kot glagoli, ki izražajo prehajanje iz spečega stanja v budno, pojavljajo v četrtem konstrukcijskem tipu (a samo s samostalniki *depresija, otopelost in melanholija*). Za razliko od tretjega četrti tip izraža konec stanja, ki se dojema kot povzročen s strani zunanjega dejavnika.

V luči obravnavanih konstrukcij je konec evforije in ekstaze konceptualiziran le kot posledica samodelovanja (redki zgledi v Gigafidi, tretji konstrukcijski tip). Najbrž je razlog za to dejstvo, da se obe stanji dojemata kot pozitivni (četudi evforijo medicina definira kot bolezensko duševno stanje, samostalnik *evforija* poimenuje hkrati tudi pozitivno čustveno stanje). Na drugi strani v korpusu Gigafida najdemo zglede s predložno zvezo *iz + evforija-*_{rod} in *iz + ekstaza-*_{rod}, ki ne izražajo spremembe (oz. konca) stanja, temveč reakcijo, ki jo stanje evforije ali ekstaze sproži, npr.

Z Empolijem smo se pravzaprav že uvrstili v serie A, tako da sem na reprezentančne priprave prišel iz popolne evforije.

Ampak ta stavek, ki ga je dihnila iz silnosti ekstaze, ni imel nič opraviti z brivniško dialektiko.

Navedena zgleda torej poleg prostorske metafore zrcalita še eno, in sicer EVFORIJA/EKSTAZA JE VZROK ZA ČLOVEKOVO DEJANJE.

Omembe vredne so tudi glagolsko-samostalniške kolokacije z metaforično razširjenimi glagoli premikanja (npr. *preiti*), ki izražajo, da se stanje X spremeni v stanje Y, npr.

Tako je večinsko razpoloženje v nekaj dneh iz depresije in melanholije prešlo v prekipevajoči optimizem, pravo evforijo.

Tudi ti zgledi zrcalijo medsebojno povezane metafore: ontološko STANJA SO ŽIVA BITJA (ker lahko »preidejo«), ontološko in prostorsko STANJA SO LOKACIJE ter prostorsko SPREMEMBA STANJA JE GIBANJE.

4 Sklep

Analiza kolokacij, ki tvorijo štiri obravnavane konstrukcijske tipe, je potrdila, da se tako bolezenska kot nebolezenska duševna stanja in čustva v slovenščini metaforično dojemajo kot lokacije, ki imajo obliko tridimenzionalnega prostora. To dejstvo je razvidno že na podlagi predložnih zvez s predlogoma *v* + poimenovanje stanja v tožilniku in *iz* + poimenovanje stanja v rodilniku. Vendar šele na osnovi analize glagolov, ki nastopajo v teh kolokacijah, je moč sklepati, kako se v slovenščini dojemata začetek in konec petih obravnavanih stanj. Ti glagoli v fizičnem prostoru izražajo različne vrste gibanja: a) nenadzorovano samopremikanje (ki torej ni odvisno od človekove volje), b) gibanje, ki ga človek lahko nadzoruje in c) nenadzorovano gibanje, ki ga povzroča zunanji dejavnik. Uporaba posameznih glagolov v abstraktni domeni človekovih stanj dokazuje, da se začetek stanja (tako negativnega kot pozitivnega) najpogosteje dojema kot nehoteni dogodek, ki ni nadzorovan s strani doživljajočega. Izražajo ga glagoli, ki v fizičnem prostoru pomenijo nenadzorovano samopremikanje (npr. *pasti*, 1. konstrukcijski tip), in glagoli, ki zrcalijo povzročeno premikanje (npr. *spraviti*, 2. tip). Redkejši so primeri, v katerih se začetek stanja metaforično dojema kot hoteni in nadzorovani dogodek (npr. *stopiti v ekstazo*, *zabresti v melanholijo*, *zaiti v otopelost*) (2. tip). Tudi konec stanja se lahko dojema kot nehoteni dogodek, ki je povzročen s strani zunanjega dejavnika (4. tip). Vendar se za razliko od začetnega konec stanja lahko dojema tudi kot nadzorovani dogodek, in sicer kot delovanje doživljajočega, katerega uspešnost pogojuje uporaba notranje sile (npr. *izvleči se*), ali kot delovanje, ki je (vsaj) v skladu z njegovo voljo (npr. *iti ven*, 3 tip). Konec stanja se lahko dojema tudi kot dogodek, ki se dogaja sam od sebe (sem spadajo glagoli, ki v fizičnem prostoru izražajo prehod iz spečega v nespeče stanje; 3. tip). Analiza je dodatno pokazala ontološke metafore, ki motivirajo dojemanje spremembe mentalnega stanja, in sicer začetek depresije in melanholije je motiviran z vodno metaforiko (npr. *toniti v depresijo* ali *toniti v melanholijo* → DEPRESIJA/MELANHOLIJA JE POSODA Z VODO), konec stanja otopelosti pa je motiviran z metaforiko spanja (npr. *prebuditi se iz otopelosti* → OTOPELOST JE SPANJE).

Viri in literatura

- BABIČ, Saša, 2008: Minimalni frazemi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 53/2. 49–63.
- BAJEC, Anton, 1959: *Besodotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU.
- BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, 2009: W »pojemniku uczuć«. Analiza wybranych konstrukcji przyimkowych w języku polskim i słoweńskim. Ilona Generowicz, Ewa Kaczmarska, Ignacy M. Doliński (red.): *Świat ukryty w słowach, czyli o znaczeniu gramatycznym, leksykalnym i etymologicznym*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 27–44.
- BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, 2011: Emotions as causes of human behavior in Polish and Slovene. Laura A. Janda, Marcin Grygiel (ur.): *Slavic Linguistics in a Cognitive Framework*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 251–270.
- BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, 2012: Cross-cultural linguistic explorations of emotion scripts and their practical implications. Libor Pavera, Ivo Pospíšil a kolektiv (ur.): *Filologie, areál a prakxe. Inovativnost v současných filologických oboreh*. Praha: Verbum. 80–98.
- BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, 2013: The event of emotional change in Slovene in the light of Leonard Talmy's typological framework. *Świat i słowo* 1(20). 221–242.
- BURGER, Harald, 2007: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 3., neu bearbeitete Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- CROFT, William, 1991: *Syntactic Categories and Grammatical Relations. The Cognitive Organization of Information*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gigafida = Korpus Gigafida. URL: <http://www.gigafida.net/> (vpogled: 10.–25. 4. 2015).
- GOLDBERG, Adele E., 1995: *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- GOLDBERG, Adele E., 2006: *Constructions at Work. The Nature of Generalizations in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- JAKOP, Nataša, 2014: Frazеologija v sodobnem slovarju slovenskega jezika. *Posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ministrstvo za kulturo. URL: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/15-_Natasa_Jakop-korekture.pdf. (vpogled: 22. 4. 2015).
- JĘDRZEJKO, Ewa, 2002: *Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje – znaki – pojęcia*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2010: *Slovenska pravna terminologija od začetkov v 19. stoletju do danes*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- LAKOFF, George, 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 1999: *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.

- LANGACKER, Ronald W., 2008: *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- MOSTOVAJA, Anna, 1998: On emotions that one can “immerse into,” “fall into” and “come to”: The semantics of a few Russian prepositional constructions. Angeliki Athanasiadou, Elżbieta Tabakowska (red.): *Speaking of Emotions: Conceptualization and Expression*. Berlin: Mouton de Gruyter. 295–329.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1970–1991. Ljubljana: DZS. URL: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (vpogled: 1.–22. 4. 2015).
- TALMY, Leonard, 2000: *Toward a Cognitive Semantics: Typology and Process in Concept Structuring*. Vol 2. Cambridge: MIT Press.
- VERHOEVEN, Elizabeth, 2007: *Experiential Constructions in Yucatec Maya. A Typologically Based Analysis of a Functional Domain in a Mayan Language*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- WIERZBICKA, Anna, 1988: *The Semantics of Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- ŽELE, Andreja, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽELE, Andreja, 2014: Medpropozicijskost z vidika družljivosti glagolov oz. povedkov. *Slavia Centralis* 2. 5–17.